

“לשאול לכם מלך”

תגובה למאמרו של א' גולן שהתפרסם במגדים י'

א. “מלכים ומלחמותיהם”

קולמוסין לרוב נשתברו על דבר גישתו של הנביא שמואל למוסד המלוכה, והתאמתה לצינוי התורה: “שום תשים עליך מלך” (דברים, י"ז, טו).

פריסה רחבה של מורכבות היחס למוסד המלוכה בישראל והצעת פתרונות למורכבות זו מצויות במאמרו של א' גולן¹. ועדיין נותרו מספר הערות שיש בהן לעני"ד כדי להאיר שאלה זו מזווית חדשה.

זקני ישראל שנאספו ברמה תבעו משמואל: “שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגוים” (שמו"א, ח', ה). ותגובת שמואל נזכרת בכתוב עם ההנמקה: “וירע הדבר בעיני שמואל, כאשר אמרו תנה לנו מלך לשפטנו” (שם, ו). ההנמקה המובאת בפסוק זה שוללת למעשה שתי אפשרויות להבנת מניעיו של שמואל בהתנגדותו לדרישת המלך:

א. שהמניע “ככל הגוים” הוא הפסול בבקשתם של הזקנים (שכן דווקא מלים אלה - “ככל הגוים” - מושמטות בכתוב המתאר את מניעי שמואל).

ב. ששלילת הדרישה למלך נובעת מן התפקיד שאותו ייעדו למלך - מצביא-לוחם, בעוד שהאידיאל התורתי הוא “מלך שופט” (כדברי א' גולן, שם).

לעני"ד קשה לומר שההוצאה למלחמה איננה מתפקידו של המלך, מעצם טבעה, או על-פי הכוונה הראשונה ביסוד המלוכה בישראל.

משה רבנו, בבקשו מה' “איש על העדה” שירש מקומו, אומר: “יפקד ה' אלהי הרוח לכל בשר איש על העדה... אשר יצא לפניו ואשר יבא לפניו” (במדבר, כ"ז, טז-יז).

ובדוד הוא אומר: “וכל ישראל ויהודה אהב את דוד, כי הוא יוצא ובא לפניו” (שמו"א, י"ח, טז). אין מובנו של לצאת ולבוא לפני העם אלא להוציא את העם למלחמה ולהשיבם אל נוויהם בתום המלחמה².

מאידך מסורה מערכת המשפט ביד השופטים והשוטרים ולא ביד המלך. אדרבה! “אין מושיבין מלך בסנהדרין” (סנהדרין, יח, ע"ב, ומקורו בתוספתא, שם, ב', ח), ולדעת

¹ א' גולן, יאתן לך מלך באפיו, מגדים י' (שבט תש"ף), עמ' 54-55.

² קובץ ההלכות האחרונות ביד החזקה נקרא ‘הלכות מלכים ומלחמותיהם’, והדבר מעיד, בלא ספק, על מרכזיותו במכלול תפקידו של המלך ועל זיקתו למלך (‘מלחמותיהם’ - בכינוי יחס). וראה בהלכות מלכים, י"א, ד, על המלך המשיח: “...ויילחם מלחמות ה'”.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

אחדים מרבותינו הראשונים, מוגבלות סמכויותיו של כל מלך בתחומי המשפט³. אם בכל זאת מצאנו מקראות כגון: "כסאות למשפט, כסאות לבית דוד" (תהילים, קכ"ב, ה), "אלהים משפטיך למלך תן" (תהילים, ע"ב, א), "בית דוד... דינו לבקר משפט" (ירמיה, כ"א, יא) - עלינו להסבירם בסמכויות הרחבות, שניתנו למלך על-פי ההלכה, לתקן תקנות כפי צורך השעה כדי לשבור זרוע רשעים ולענוש את הנבלים ברשות התורה. סמכויות רחבות אלה הן בבחינת 'אליה וקוץ בה', באשר שימוש מופרז בהן עלול ליצור מצב שבו, למעשה, מחליפות תקנות המלך וגזרותיו את משפטי התורה.

לדעת הר"ן (בדרוש 'שופטים ושוטרים', הוצאת מכון שלם, ירושלים, תשל"ז, עמודים קצג-קצב), חטא העם בהעדיפו הנהגה טבעית על-פי מערכת חוקים אנושית, על-פני מערכת אלוהית של משפטי התורה. נמצא אפוא, שלדעת הר"ן, דרישת "מלך שופט" איננה מגמת התורה. לא זו אף זו, שמואל הנביא הוכיח את העם על הועידים תפקיד שופט למלך.

ב. "מלך על העם" ולא "מלך לעם"

בדברינו הקודמים עמדנו על שני דיוקים בתגובת שמואל לבקשת זקני ישראל, ונראה להוסיף עליהם דיוק שלישי.

הן באמירת הזקנים "שימה לנו מלך" הן בתגובת שמואל "וירע הדבר... כאשר אמרו תנה לנו מלך" מודגשת מלת היחס - "לנו"⁴, בעוד שבציווי ה' שבא בעקבות דרישת

³ עיין תוספות לסנהדרין, יח, ע"ב, ד"ה והא אין מושיבין, שיטת מהר"ן שם. וכן תוספות לסנהדרין, יט, ע"א, ד"ה אבל, המחלקים בין דיני ממונות שבהם יכול המלך לדון ובין דיני נפשות שאינו רשאי לדון. ושוב מחלקים התוספות בין דיני נפשות הנוגעים למרידה במלכות, שאותם דן המלך, ובין דיני נפשות סתם, שבהם אין למלך רשות לדון. וראה רמב"ם, סנהדרין, ב', ד--ה, הסובר שאין למלך לשבת במושב הסנהדרין, אך רשאי הוא לדון יחיד. וראה הערת הלחם-משנה הלכה ה, שם: "ורבינו תירץ הקושיא שהקשו בתוספות דהכא קאמר דן, ולעיל אמר אין מושיבין בסנהדרין, דשאני הכא דהוא לבדו, אבל התוס' דרך אחרת להם".

והמאירי לסנהדרין, כא, ע"ב, כתב: "יושב [המלך] בדין... רצה לומר בדין שהוא דן מעצמו מטכסיסי המלכות" (ולא על-פי גדרי תורה).

גם הרמ"ה (סנהדרין, יח, ע"ב, ד"ה גופא) סובר כשיטת התוס' והרמב"ם, שאין למלך לישב במושב הסנהדרין כלל: "אין מושיבין מלך בסנהדרי בשעת הדין, לפי שאי אפשר לסתור את דבריו, דכתיב לא תענה על ריב, חסר, ומשמע על רב והיינו גדול שבסנהדרי ובשלמא גבי אב בית דין עבדינן מילתא ומתחלינן מן הצד, אלא גבי מלך שום תשים עליך מלך' כתיב, שתהא אימתו עליך, ואי הוה בסנהדרי על כורחן מיניה בעינן לאתחולי, הילכך ליכא תקנתא אלא דלא ליהוי התם כלל".

ואפשר שהימצאותו של מלך, במושב הסנהדרין פוגמת במהותו של המשפט שבו נדרשת גבורת נפש מן הדריינים: "לא תגורו מפני איש כי המשפט לאלהים הוא", ומורא בשר ודם (כמורא המלך) סותר מיניה וביה את האפשרות למשפט צדק.

עוד יש להוכיח שעיסוק המנהיג המדיני במשפט, אינו אידיאלי, מתקופת השופטים. ספר שופטים מתאר מצב זמני של מנהיגים מדיינים שהם גם שופטים, וכמפורש בדבורה הנביאה (שופטים, ד', ד--ה): "היא שפטה את ישראל בעת ההיא... ויעלו אליה בני ישראל למשפט". סיכומה של תקופת השופטים הוא בפסוק המפתח החותם את הספר (שם, כ"א, כה): "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה".

⁴ ושמה לכך נתכוון הושע באומריו: "אתן לך מלך באפני" (הושע, י"ג, יא), ובפסוק שלפניו: "...אשר אמרת תנה לי מלך ושרים".

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

הזקנים, נאמר: "...והגדת להם משפט המלך אשר ימלך עליהם" (שמו"א, ח', ט), ושמואל עושה כמצווה עליו, ומודיע לעם: "זה יהיה משפט המלך אשר ימלך עליכם" (שם, יא). גם למשמע אזהרתו של שמואל: "וזהקתם ביום ההוא מלפני מלככם אשר בחרתם לכם" (שם, יח; ויש במשמע שמלך מהסוג שהעם חפץ בו - יאכזב), העם אינו שועה לדברי שמואל ואינו מרפה מדרישתו: "ויהאמרו לא, כי אם מלך יהיה עלינו" (שם, יט). והנביא אינו מתרשם מהסכמתם למלך שיהיה עליהם, ושפיל לסיפיה דקרא, שהעם חוזר ואומר: "...ונלחם את מלחמתינו" (שם, כ).

הוא שומע בדברי העם שינוי ממגמת 'משפט המלוכה' שאותו אמר באוזניהם. שם המלחמה היא מלחמת המלך, וכליה הם כלי מלחמתו, ופה מכנה אותן העם "מלחמתינו", והמלך עושה דברם "ונלחם את מלחמתינו".

והנה במעמד חידוש המלוכה בגלגל, בראות שמואל את שאול ואת פועלו, ממתן שמואל את ביקורתו כלפי העם על בקשת מלך שיוציא את דברם לפועל, ואומר אותה כתוכחה מסותרת: "הנה שמעתי בקלכם לכל אשר אמרתם לי ואמליך עליכם מלך" (שמו"א, י"ב, א). הדברים מוסבים על דברי העם הנזכרים למעלה: "ושפטנו מלכנו ויצא לפנינו ונלחם את מלחמתנו", שהרי מעמד הגלגל בא בעקבות ניצחון שאול במלחמה נגד נחש העמוני והשמחה שנתלוותה אליו. הלשון "ואמליך עליכם מלך", היא כלשון העם במיאונם לאיום המקופל ב'משפט המלך': "לא, כי אם מלך יהיה עלינו".

ג. השאול לה' מול השאול לעם

"ועתה הנה המלך מתהלך לפניכם... ואני התהלכתי לפניכם מערי עד היום הזה" (שמו"א, י"ב, ב).

שמואל משבח את המלך החדש הנוהג כשליח העם ולא כמורס מעם - "המלך מתהלך לפניכם" ולא 'מולך עליכם' - אך טוען שאופי מנהיגותו עדיין לא נבחן במבחן הזמן והנסיבות.

לעומת זאת מעיד שמואל על עצמו שכל חייו היה משרת העם ולא ניצל מעמדו אף לא לטובת הנאה אחת. שמואל 'נפגע' אישית מהעדפת העם מלך על פניו. בעצם בקשת מלך ראה מאיסה בהנהגתו, כי על כן צריך היה הקב"ה לנחמו "לא אותך מאסו" וכו' (שמו"א, ח' ז)⁵.

וכמה בולט הוא הניגוד בין ניקיון כפיו של שמואל: "את שור מי לקחתי וחמור מי לקחתי" (שמו"א, ב', ג) ובין משפט המלוכה: "...ואת חמוריים יקח ועשה למלאכתו... צאנכם יעשר" (שמו"א, ח', טז-יז)!

⁵ אין לראות ב'פגיעותו' של שמואל לנוכח דרישת העם, אות חולשה מכל סוג שהוא; אדרבה! במקום שאתה מוצא עלבונו שם אתה מוצא גדולתו, שכבש צערו וביטל רצונו מפני רצון ה': "ויקח שמואל את פד השמן ויצק על ראשו וישקהו ויאמר הלא כי משחך ה' על נחלתו לנגיד" (שמו"א, י, א).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בעיקר יש לשים לב לחזרה המשולשת בפרק זה על השורש 'שאל'.
"ועתה הנה המלך אשר בחרתם אשר **שאלתם**" (י"ב, יג);
"כי רעתכם רבה אשר עשיתם... **לשאל** לכם מלך" (י"ב, יז);
"כי יספנו על כל חטאתנו רעה **לשאל** לנו מלך" (י"ב, יט).
העם שואל **לו** מלך, וה' חפץ לתת מלך **על** העם⁶.

דומה ששם המלך אשר נבחר עקב דרישת העם, שאל, הוא שהביא לחזרה משולשת על הפועל 'שאל', ופה טמון עומק תוכחתו של שמואל. שכן בסיפור לידתו של שמואל נאמר שחנה קראתו שמואל, "כי מה' שאלתיו" (שמו"א, א', כ), והיא חוזרת על סיפור התפילה ומילוי בקשתה באוזני עלי הכוהן: "אל הנער הזה התפללתי ויתן ה' לי את **שאלתי** אשר **שאלתי** מעמו. וגם אנכי **השאלתי**הו לה' כל הימים אשר היה, **הוא שאל לה**" (שם, כז-כח).

אנו רשאים אפוא להניח, שרצה הנביא שמואל להעמיד בפני העם את שתי האפשרויות - הנהגתו או הנהגת שאל המלך, לרמוז להם: 'מאסתם בהנהגת השאל לה' כל הימים ושאלתם לכם שאל?!'

⁶ כציווי התורה "שום תשים עליך מלך" (דברים, י"ז, טו) שדרשוהו: "...שתהא אימתו עליך" (קידושין, לב, ע"ב).